

VĚDA
A AKADEMICKÁ
SVOBODA
V NEBEZPEČNÝCH
ČASECH

Martin Profant
Martin Brabec
(eds.)

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

VĚDA
A AKADEMICKÁ
SVOBODA
V NEBEZPEČNÝCH
ČASECH

Martin Profant, Martin Brabec (Eds.)

VĚDA
A AKADEMICKÁ
SVOBODA
V NEBEZPEČNÝCH
ČASECH

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Kniha vychází v rámci výzkumného programu „Globální konflikty a lokální souvislosti“, Strategie AV21

Recenzovali:

PhDr. Jiří Loudín, CSc.

doc. Richard Štáhel, PhD.

Překlady lektorovala PhDr. Daniela Blahutková, PhD.

© Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., 2023

© Martin Brabec, Peter Dinuš, Dominika Dinušová,
Marek Hrubec, Wilhelm von Humboldt, Zuzana Mészárosová-
-Lamp, Martin Profant, František Škvrnda, Peter Takáč,
Daniel Veselý, 2023

Translation © Daniela Profantová (Deklarace), Martin Profant
(Humboldt), 2023

Czech edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2023

ISBN 978-80-278-0107-7 (print)

ISBN 978-80-278-1277-6 (ePub)

ISBN 978-80-278-1278-3 (mobi)

ISBN 978-80-278-1279-0 (pdf)

Obsah

Úvodem	7
Věda jako kulturní forma v globálních souvislostech	15
Intervence v akademické sféře	
Identifikace hlavních mocenských skupin	
<i>Marek Hrubec</i>	17
O protirečivosti současnej vedeckej reflexie regionálnych a globálnych konfliktov	
<i>František Škvrnda</i>	25
Zaostávání společenských věd	35
O zaostávání spoločenských vied v kapitalistickej spoločnosti	
<i>Peter Dinuš</i>	37
Pochybnosti o zaostávání humanitných vied	
<i>Ladislav Hohoš</i>	44
Univerzita a akademická svoboda	51
Historický vývoj akademické svobody v kontextu svobody slova	
<i>Martin Brabec</i>	53
Spoločenské vedy v Latinskej Amerike – niektoré východiská a perspektívy	
<i>Dominika Dinušová</i>	61
Podnikanie vo vede – zázračný liek pre vysoké školstvo?	
<i>Zuzana Mészárosová-Lampl</i>	69
Lacanov Diskurz univerzity	
<i>Peter Takáč</i>	80
Akademická svoboda medzi minulosťou a prítomnosťí	
<i>Martin Profant</i>	90
Reflexe a polemika	103
Potlačovanie kreatívneho myšlení versus nová vedecká éra	
<i>Daniel Veselý</i>	105

Filozofická reflexia akademického bytia <i>Emil Višňovský</i>	111
Přílohy	125
O vnitřní a vnější organizaci vyšších vědeckých institucí v Berlíně <i>Wilhelm von Humboldt</i>	127
Deklarace principů Americké asociace univerzitních profesorů (AAUP, 1915)	139
Literatura	159
Jmenný rejstřík	166
Informace o autorech	168
Summary	171

Úvodem

Žijeme a píšeme v nebezpečných časech. Máloco je tak evidentní. Nad Letenskou strání tikají klimatické hodiny, podobné běží kromě Prahy v desítkách dalších metropolí. Odpočítávají krátkou lhůtu zbývající do bodu klimatického zlomu, obrovských migračních proudů a válek o vodu. Nedaleko našich hranic probíhá válka. Největší válka v Evropě po druhé světové, jak rádi zdůrazňují novináři, ale hlavně první válka vůbec, do které se země s obrovským jaderným arzenálem zapletla tak hluboko, že se stala hrozba použití těchto zbraní zcela reálná, protože případný neúspěch ruské invaze – neúspěch žádoucí, zasloužený a očekávatelný – by neznamenal jen pravděpodobný pád oligarchického režimu a stávajícího diktátora, ale v sázce je i rozpad celé země. Zásluhou těchto bezprostředních nebezpečí se nám loňská globální smrtící pandemie zdá jako něco již dávno minulého, ačkoli jsme zkušenost s covidem-19 ještě nezpracovali ani mentálně, a tím méně v oblasti potřebných politik a hygienických opatření. Zděšeně akomodujeme svou perspektivu na výše uvedená jasná nebezpečí, a proto zůstávají na jejím okraji, často jen jako nejasný stín, další ohniska válečných konfliktů a s nimi spojených humanitárních katastrof. Právě tak se na samotné hraně naší pozornosti ocitají ona nebezpečí, vůči kterým jsme dlouhodobým zvykem okorali téměř k lhostejnosti, jako je například propastná globální chudoba.

Tato kniha byla původně koncipována jako třetí a poslední v řadě knih,¹ jejichž myšlenky se tříbily a vyjadřovaly v diskusích českých a slovenských badatelů o deformacích, které vyvolává administrování vědy modelované podle neoliberalní

¹ Hrubec, M. – Kopecký, M. (eds.), *Nová vědecká éra? Od byrokratické komerce ke kreativě ve veřejném zájmu*. Epoque, Praha 2021; Višňovský, E. – Hrubec, M. (eds.), *Towards a New Research Era*. Brill (v tisku).

doktríny. Tyto diskuse probíhaly na výročních konferencích, a jak se v posledním roce prosazovala ona výše zmíněná jasná, přítomná a bezprostřední nebezpečí jako určující téma veřejných debat, pronikala jejich odezva i do našich rozprav a úvah. A to v souvislosti s nebezpečím, které oproti prvně jmenovaným není vůbec očividné, jakkoliv je dnes bezprostředně přítomné.

Sousloví „jasné a přítomné nebezpečí“, respektive v nejsilnějším vyjádření „bezprostřední nebezpečí“ (clear and present danger, imminent danger), jak pravděpodobně není třeba připomínat, je doktrína Nejvyššího soudu Spojených států amerických, která umožňuje, pokud je takové nebezpečí uznáno, omezit svobodu slova a vyjádření v nejširším smyslu. Odpovídá v tomto aspektu pojmu výjimečný stav.

V dobách válek – a to jak horkých, tak studených, dokonce i těch hybridních – vládne pokušení jednat jako v permanentní situaci jasného a přítomného nebezpečí/výjimečného stavu. Toto pokušení se neomezuje jen na exekutivu a soudy, jedná se v prvé řadě o pokušení souhlasu a konformity. Pokud vláda na omezenou dobu několika měsíců odstaví po brutálním útoku na Ukrajinu internetové stránky, které šíří vomitivní propagandu „ruského světa“ a nahrazují kolektivní jméno Ukrajinec patvařem „Ukrofašista“, pak to slušného člověka pokouší k souhlasu tím spíše, když si uvědomí, jak málo můžeme trpící Ukrajině pomoci. Není snadné rozpomenout se, že „svoboda je vždy jen svobodou pro ty, kteří smýšlejí jinak. Ne kvůli fanatismu ‚spravedlností‘, ale proto, že vše, co je na politické svobodě poučné, spásné a očistné, závisí na této podstatě a ztrácí svůj účinek, když se ‚svoboda‘ stává výsadou“.² A ještě složitější než rozpomenout se na tento výrok Rosy Luxemburgové, až nad míru lidského utrpení prověřený dějinami dvacátého století, je

² Luxemburg, R., *Zur Russische Revolution*, Randnotizen 3. [cit. 28. 11. 2022]. Dostupné z: <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/luxemburg/1918/russrev/teil4.htm>.

přijmout podobně tvrdě prověřenou myšlenku Waltera Benjamina, „že ‚výjimečný stav‘, ve kterém žijeme, je pravidlem“.³

Někteří z autorů této knihy tematizují pokušení souhlasem a u většiny je přítomné jako neexplicitní pozadí textu. Pokud však veřejnost, tak jako je tomu dnes, začne být tvarována válečnou propagandou, v zemích NATO podněcovanou zvláště elitářskou obavou z neochoty lidí nést náklady pomoci válčící Ukrajině, pak oproti obecnému přesvědčení nebývá první obětí války pravda, ale veřejná debata, vedená snahou dosáhnout jestliže ne shody, tedy alespoň vzájemného projasnění. Jinými slovy debata, ve které se tříbí, sedimentují a krystalizují promyšlené postoje a bez níž podle našeho přesvědčení chybí demokracii životně důležitá součást. Jsme jako editoři přesvědčeni, že se nám podařilo charakteru takové debaty v publikaci dostat. Proto necílí na uzavřenou odbornou komunitu jedné vědecké disciplíny, ale je otevřena mezioborově, přístupná širšímu publiku. Zohlednili jsme přitom rozmanitost názorů a přístupů jednotlivých autorů v té míře, jaká je ještě možná, pokud si má čtenář z četby odnést přehlednou představu.

První dva články knihy akcentují silně globální rozměr provozování vědy v semiperiferních zemích, jakými jsou podle wallersteinovské klasifikace, použité autorem prvního příspěvku **Markem Hrubcem**, jak Česká, tak Slovenská republika. Ten navázal na své úvahy z knihy *Nová vědecká éra? Od byrokratické komerce ke kreativité ve veřejném zájmu*, kde promýšlel kritickou artikulaci toho, co kritik nachází v řeči vedené soustavně mezi členy místní pospolitosti a pokouší se prostřednictvím takto ukotvené kritiky navrhnout postup rozprav, ve kterých by spojené místní a globální aktivity vědců i občanů získaly účinné

³ Benjamin, W., *Über den Begriff der Geschichte*. In: *týž, Gesammelte Schriften I*, Herausgegeben von Rolf Tiedemann und Hermann Schweppenhäuser, Suhrkamp, Frankfurt a/M, s. 691–704.

slovo, jež by pomáhalo směřovat rozhodování mocenských struktur o podmínkách realizace vědy „ve veřejném zájmu“. V novém textu tematizuje provázanost mocenských struktur a aktérů ovlivňujících přiznaně či skrytě rozhodování o provozu vědy v našich zemích. Průsečík globální a lokální se v jeho podání ztělesňuje ve čtyřech přesvědčivě zvládnutých figurách: ideologa, omezeného experta, byrokrata a oportunisty. Figury jsou předvedeny se značnou emotivní investicí a obdařeny schopností budit emoce i u čtenáře – a zároveň, v tom autorské provedení zaslouží obdiv, je jejich role pevně analyticky rekonstruována a vevázána do struktury intervencí zabraňujících výše zmíněnému kritickému rozvoji vědy. **František Škvrnda** tematizuje rozpory, které v současném vědeckém zkoumání regionálních a globálních konfliktů způsobuje neoliberalní deformace vědy. Zachycuje kladení hranic vědecké diskuse, perspektivu posunutou ekonomicky a mocensky výsadním postavením Západu. Na konkrétním případě ukazuje, jak hodnocení excellence institucí, založené zdánlivě na nevinně objektivních scientometrických kritériích, upevňuje tuto výsadnost západní, respektive americké perspektivy, a narušuje výpověď vědeckých reflexí.

Druhou část knihy tvoří dva články, které interpretují frázi o zaostávání společenských věd. **Peter Dinuš** rekapituloval předsudky o metodologické opožděnosti a nemohoucnosti společenských věd oproti vědám přírodním, o jejich menším přínosu technologickému rozvoji, a tedy blahobytu a konkurenceschopnosti země. Ukázal, jak scientometrické hodnocení věd zpětně potvrzuje předsudek o zaostávání, na kterém je nereflextovaně postavené. Zároveň však Dinuš tezi zaostávání společenských věd přijímá, ovšem jako zaostávání za společenskou skutečností, kterou mají poznávat a kriticky hodnotit, umožňovat v ní orientaci. Zde podle Dinuše existuje silné napětí mezi omezením, které přináší třídní struktura společnosti, a kritickým posláním společenských věd. Pokud tomuto napětí

podlehnu, stávají se afirmativní vůči morálně a lidsky nepřijatelné skutečnosti. **Ladislav Hohoš** oproti tomu zcela odmítá jakoukoliv myšlenku zaostávání společenských věd. Naopak, právě fakt, že se vymykají z metodologie přírodních věd, poskytuje společenským vědám jejich potenciál. Nutně přesahují k umění a to jim poskytuje vhled do budoucnosti, jsou nezbytné pro rozvoj kultivovaného občanství, a tedy demokracie. Hohoš rozvíjí svůj pohled na společenské vědy k vizi integrativní vědy, která, jak Hohoš věří spolu s Laturem, bude hybridizovat vědu, politiku, ekonomii, právo, náboženství, techniku a fikci a bude přispívat ke každodennímu sjednocování přírody a kultury.

Třetí a nejrozsáhlejší kapitola knihy sestává z úvah o akademické svobodě a z kritických úvah o současné situaci univerzity jakožto instituce, na níž se tato svoboda musí vykonávat a prosazovat v plném rozsahu (včetně svobody učit a učit se, která není plně aktuální ve vědeckých ústavech bez studentů). Kapitulu otvírá článek **Martina Brabce**, formálně historický přehled rozvoje instituce akademické svobody, který je však zcela koncentrovaný na akademickou svobodu jako součást svobody občanské, respektive lidské svobody vůbec. **Dominika Dinušová** tematizuje diskuse o latinsko-americké univerzitní svobodě; představuje v tradici dosahující nejméně k José Martimu rozvíjený ambivalentní obraz univerzity, ve kterém převládají rysy instituce spojené s koloniálním a třídním útlakem, odcizené životu lidí země, ve které je provozována. Tyto rysy kontrastují s emancipačním nárokem na národní, to jest jihoamerickým životním formám odpovídající univerzity. Obraz v dobách nastupujícího antiintelektuální populismu v našich zemích nepříjemně aktuální. **Zuzana Mészárosová-Lampl** rekapituluje vlivné úvahy o nutnosti, aby se univerzity přizpůsobily současné sociální struktuře masových demokracií a transformovaly se na univerzity podnikající. Ačkoliv dodržuje přísný odstup objektivní socioložky, vyznívá – nikoliv její vinou, ale z podstaty popisované materie – rekapitulace

poněkud ironicky ještě dříve, než autorka začne probírat rozpory a nedomyšlenosti celé koncepce. **Peter Takáč** představuje Lacanův diskurz Univerzity. Píše tedy o „nové formě nadvlády“, rozuměj nové v závěru šedesátých let, kdy Lacan napsal tento Takáčem elegantně komentovaný text, kterou charakterizuje zrušení politiky a její nahrazení byrokracií v totalitárním stylu; tedy represivním univerzalismem ve vědeckém poznání a při řízení subjektů. Kapitulu uzavírá článek **Martina Profanta**, který se pokouší vymezit určité invariantní prvky strukturující akademickou svobodu v překotných proměnách moderních společností posledních dvou století. Navrhuje tyto invarianty interpretovat jako výdobytek osvojený učením se (pedagogikou dějin), nezajištěný a zároveň pro demokracii nezměrně potřebný.

Texty **Daniela Veselého** a **Emila Višňovského** představují vzorek z polemiky vyvolané již zmiňovanou knihou *Nová vědecká éra?*, na kterou naše publikace bezprostředně myšlenkově navazuje. Višňovského text byl původně vydán ve *Filosofickém časopise*⁴ a reagoval na nepříliš zajímavou recenzi z pera Jaroslava Peregrina,⁵ nicméně pan profesor, jak to někdy v polemických textech bývá, šťastně rozezněl vzácný a náročný souzvuk suverénního znalce problematiky, který při psaní dbá všech dobrých pravidel vědeckého textu, s osobním vyznáním o smyslu a kráse vědecké práce a vědeckého díla. Vytvořil tak manifestní text, k jehož myšlenkám se my, editoři a autoři této knihy, rádi hlásíme.

⁴ Višňovského text přetiskujeme s laskavým souhlasem redakce *Filosofického časopisu*.

⁵ Peregrin, J.: Hrubec, M. – Kopecký, M. (eds.), *Nová vědecká éra? Od byrokratické komerce ke kreativě ve veřejném zájmu* (recenze). *Filosofický časopis*, 70, 2022, č. 3, s. 607–613. Z této polemiky dále připomínáme Profant, M. *Kritéria místo politiky? Odpověď Jaroslavu Peregrinovi*. *Filosofický časopis*, 71, 2023, č. 1. (v tisku).

Jako apendix jsme připojili dva texty, které získaly klasičtí pozici v diskusích o poslání vědy v moderní společnosti a zvláště o potřebě svobodně bádát a stejně svobodně o svém bádání veřejně mluvit – potřebě, bez jejíhož uspokojení moderní občanství v demokratických státech chřadne a je zmrzačené. Jedná se o rukopisný zlomek z pozůstalosti Wilhelma von Humboldta, napsaný v souvislosti se založením berlínské univerzity (1809/10), a *Deklaraci Asociace amerických profesorů z roku 1915*; text, ve kterém nelze přehlédnout dikci tehdejšího předsedy Asociace Johna Deweye.

Věda jako kulturní forma v globálních souvislostech